

Hangi Gökalp?*

Which Gökalp?

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Erdil¹, Eyyüp Akyüz²

Öz

Ziya Gökalp, Türk toplumu adına birçok bilimsel ve kültürel çalışma yapmış önemli bir düşünürdür. Çok yönlü oluşu onun tek bir kimlikle betimlenmesine engel teşkil etmektedir. Gökalp, Türkiye’de ilk sosyoloji kürsüsünün kurucusu olan sosyologdur. Osmanlı’nın yıkılış döneminde devleti kurtarma adına düşünceler üretmiş bir münevverdir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşunda devlete ve topluma yön verecek önemli görüşler ortaya koymuş bir teorisyendir. İmparatorluktan ulus devlete geçişle birlikte ortaya çıkan kimlik sorununu çözmeye çalışmış, devletin ekonomi, dil, din, hukuk, ahlak, sanat, eğitim, edebiyat gibi alan ve dallara nasıl yaklaşması gerektiğine dair fikirler sunmuştur. O, pek çok şiir kaleme almış olan bir şairdir. Gökalp, teoriler üretmekle kalmamış, teorilerini hayata geçirmek üzere eyleme geçmiştir. Bu bağlamda Halk Fırkasına fikri önderlik yapmış ve milletvekili seçilmiş bir aktivist ve siyaset adamıdır. O, Mustafa Kemal Atatürk’ün fikirlerine yön veren isimlerin başında gelir. Mustafa Kemal’in “Bedenimin babası Ali Rıza Efendi, hislerimin babası Namık Kemal, fikirlerimin babası ise Ziya Gökalp’tir” sözü, Gökalp’in fikirlerinin Cumhuriyet rejimi için ne denli önemli olduğunu açıklar niteliktedir. Bununla birlikte Gökalp, değişen koşullara göre kendini ve görüşlerini gözden geçirmiş ve sonunda Türkçülük mefkûresinde karar kılmış bir ideologdur. Bu çalışmada, pek çok kimliği haiz olan Ziya Gökalp’in hangi kimliğinin ağır bastığını ortaya koymak amacıyla “Hangi Gökalp?” sorusuna yanıt arayacağız.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, sosyoloji, teori, ideoloji, kimlik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Ziya Gökalp is an important thinker who has carried out many scientific and cultural studies on behalf of Turkish society. His versatility prevents him from being described with a single identity. Gökalp is the sociologist who founds the first chair of sociology in Türkiye. He is an intellectual who has produced thoughts on behalf of saving the state during the collapse of the Ottoman Empire. He is a theoretician who has put forward important views that will guide the state and society in the establishment of the State of the Republic of Türkiye. He has tried to solve the identity problem that emerges with the transition from empire to nation-state, and has offered ideas on how the state should approach fields and branches such as economy, language, religion, law, morality, art and literature. He is a poet who has written many poems. Gökalp not only theorizes but also takes action to put his theories into practice. In this context, he is an activist and political figure who is the intellectual leader of the Halk Fırkası and elects member of parliament. He is one of the names that has shaped Mustafa Kemal Atatürk’s ideas. Mustafa Kemal’s statement, “Ali Rıza Efendi is the father of my body, Namık Kemal is the father of my feelings, and Ziya Gökalp is the father of my

* Bu çalışmanın ilk hali 04 – 06 Ekim 2024 tarihlerinde Afyonkarahisar’da düzenlenen *Ölümlünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji* sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sandıklı Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, m.erdil0202@hotmail.com.

²Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi. eyyupakyuz@gmail.com.

ideas” explains the importance of Gökâlþ's ideas for the Republican regime. In addition, Gökâlþ is an ideologue who has reviewed himself and his views according to changing conditions and has finally decided on the concept of Turkism. In this study, we will seek an answer to the question “Which Gökâlþ?” in order to reveal which identity dominates Ziya Gökâlþ, who has many identities.

Keywords: Ziya Gökâlþ, sociology, theory, ideology, identity

Paper Type: Research

Giriş

Sosyoloji, 19. yüzyılda yaşanan köklü değişimlerin etkisiyle ortaya çıkan bunalımları anlama gayretiyle ortaya çıkmış bir bilim dalıdır. Sosyoloji, değişen toplumların kimlik krizine karşı o toplumun temel dinamiklerini anlayarak tıpkı bir mühendis gibi bu yaşananlara bilimsel bir yolla çözüm bulma girişimidir. Bunu en başta Auguste Comte yapmıştır. O, sosyolojinin fizik gibi bilimsel yasalarının olduğunu iddia etmiş ve toplumsal dönüşümün yol haritasını çıkarmıştır. Bu anlamda sosyoloğun görevi; yalnızca teorik bir çerçeve çizmek değil, topluma müdahale edebilecek bilgi de üretmektir.

Sosyolojinin amacı, burada her ne kadar toplum mühendisliği olarak kabul edilse de sosyoloji, toplumsal olay ve olguların filtresiz fotoğrafını çekerek rötusuz bilgi üretme gayretindedir. Sosyolojinin doğuş koşullarında bilimsellik vasfının zayıf olduğu açıktır. İlk evresinde pozitif bilimlerdeki gibi nesnellik barındırmayan sosyoloji, ilk dönem sosyologlarının elinde daha çok ideolojik bir araç hükmündedir. Bir krize cevap vermek ve çözüm üretmek üzere ortaya çıkan sosyolojiden beklenen de toplumları belli çerçevede dizayn edecek bilgi üretmektir.

Comte'den sonra da teorik anlamda farklı yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Spencer, Durkheim, Marx, Weber gibi düşünce adamları da teoriler ortaya atmışlar ve sosyolojiye yön tayin etmeye çalışmışlardır. Bu teoriler pozitivist, sosyalist ve liberalist bakış açıları etrafında şekillenmiştir. Bu yaklaşımlar nedeniyle sosyolojinin bir bilim olarak kabul edilme ve bağımsız bir kimlik kazanma süreci sancılı geçmiştir.

Sosyolojinin ilk dönemini, “ideolojik çözüm bulma” dönemi olarak adlandırmak çok yanlış olmaz. Sosyoloji bir anlamda batıda kapitalist süreçlerle motive etmiş ve batı-dışı toplumların sonradan intikal ettiği modernleşme sürecine ilişkin kapsamlı çalışmalar ortaya koymuştur (Akpolat, 2008, s.117). Bir yönüyle modernleşme çabasını ortaya çıkaran batı Türk düşünürlerini de etkilemiştir. Ziya Gökâlþ de tıpkı ilk sosyologlar gibi, Türkiye'nin modernleşme sürecinde sosyolojik teorileri işlerken ideolojik kimliğini öne çıkarmıştır. Eserlerinde Osmanlı'nın çözülme süreci ve bu çözülmeye karşı çözüm arayışı ile yeni kurulan devlet içinde modern bir ulus inşa etmeyi hedefler. Bu yönüyle Gökâlþ'in sosyolojisi ideolojik programa dönüşmüştür. Gökâlþ, ideolojisini inşa ederken teoriler ortaya koyar. Bu noktada onun teorisyen kimliği ile ideolog kimliği ayrı düşünülemez. Mardin (2020), Gökâlþ'in toplumsal çözümlemelerini ve bilimsel yaklaşımını vurgularken onun teorik analizlerinin nihayetinde bir ideolojik projenin parçası olduğunu belirtir. Ülgener (2006) de Gökâlþ'in Osmanlı'daki toplumsal çözülmeyi ve kültürel bunalımı analiz ederken, milliyetçi bir toplum inşa etmeye yönelik ideolojik bir hedef güttüğünü savunur. Ülgener'e göre Gökâlþ, hem toplumsal sorunları bilimsel bir bakış açısıyla inceleyen bir teorisyen hem de toplumu yeniden inşa etmeye çalışan bir ideologdur.

Durkheim'in toplumsal bütünleşme ve kolektif bilinç üzerine geliştirdiği fikirler, Gökâlþ'in toplumu anlama ve bir arada tutma çabasına esin kaynağı olmuştur. Durkheim, toplumsal düzenin çözülmesinden doğan anomi kavramını kullanarak, toplumsal normların yok olmasının getirdiği bunalımları açıklarken, Gökâlþ de Osmanlı toplumunun bu normatif çöküşle karşı karşıya kaldığını savunur (Durkheim, 1893). Gökâlþ, bu çözülmeyi milliyetçi bir bilinç ile

aşmayı önerir. Böylece sosyolog kimliğiyle ideolog kimliğini bütünleştirir. Batı kökenli bir bilim olan sosyolojinin yöntemlerini kullanan Gökalp'in böyle bir çizgiye gelmesi doğal karşılanabilir.

Bu makalede, Ziya Gökalp'in teorisyen ve ideolog kimliklerinin birbirini nasıl tamamladığını ve bu iki kimliğin bir bütün olarak toplumu nasıl şekillendirdiğini ele alacağız. Gökalp'in sosyolojik analizlerini, bu analizlerin ideolojik boyutunu ve Batı sosyolojisinden aldığı ilhamla modern Türkiye'nin inşasına yaptığı katkıları tartışarak, Gökalp'i hem teorik hem de ideolojik bir bakış açısıyla yeniden değerlendireceğiz. "Hangi Gökalp?" sorusu, teorik ve ideolojik kimliklerinin birleşiminden doğan bir Gökalp'i anlamak için önemli bir sorudur.

1. Yöntem

Yöntem; arşiv malzemesine, süreli yayınlara ve telif-tetkik eserlere dayalı hazırlanmış olan araştırmada, evrenin özellikleri hakkında bilgi toplamak, kişileri, durumları veya olayları tam ve doğru olarak betimlemek olan model esas alınmış, Ziya Gökalp'in Türk toplumunda öne sürdüğü düşünceleri tetkike tâbi tutulmuştur. Araştırmada, Gökalp'in fikirleri bağlamında kimliğinin, yazın dünyasındaki karşılığı incelenmiş, Osmanlı toplumu ve millî bir kimlik oluşturma sürecinde "Hangi Gökalp?" sorusu irdelenmiştir.

2. Bir İdeolog ve Teorisyen Olarak Ziya Gökalp

Ziya Gökalp, Osmanlı Devleti'nin yıkılma ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulma sürecini görmüş bir düşünür olarak devletin kurtulması için fikri mücadele veren isimlerin başında gelir. Parla'nın (1993, s.30) "Gökalp, II. Abdülhamid'in despotik yönetim döneminde (1876-1909) yetişti; 1908 Jön Türk (II. Meşrutiyet) 'Devrim'inin, sonra da 1920 Kemalist 'Devrim'inin ideologu ve kuramcısı oldu" sözleri yabana atılmamalıdır. II. Meşrutiyet döneminde İttihatçıların, ulusal ekonomik ve milliyetçi ideoloji perspektifinde çağdaş bir devlet vücuda getirme niyetindedir. Ziya Gökalp, bu tasarının "teorisyeni, yol göstericisi, çözüm önericisi" pozisyonundadır (Kaçmazoğlu, 2013, s.83).

Osmanlı'nın son döneminde devleti kurtarmak için teoriler ortaya koymaya çalışan Gökalp, Cumhuriyet ile birlikte yeni kurulan ulus devletin sağlam bir zemine oturması için mücadele etmiştir. Bu yaklaşımı onun "pra(gma)tik bir teorisyen olarak" nitelendirilmesini mümkün kılar (Anık, 2011, s.92). "Ziya Gökalp ülkemizin ilk sosyoloğu olmasının yanında, fikirlerinin önemli bir kısmını hayata geçirebilmiş bir ideolog ve teorisyendir" (Sağlam, 1996, s.83). Bir teorisyen olan Gökalp; Batı'nın tekniği, İslam'ın ahlakı ve kendi kültürümüzün harmanlandığı bir toplum tasavvuru inşa etmiştir (Gökalp, 1968, s.41). Bunu yaparken dayanışmacı (solidarist), bütünlükçü ve sentezci (Gökalp, 1972, s.123) bir yaklaşım sergiler. Devlet eksenli merkezîyetçi tutumu da teorisyen olarak nitelendirilebileceğinin göstergelerindedir. Karakaş'ın (2017, s.151) vurguladığı gibi, "Gökalp, hem Meşrutiyet hem de Cumhuriyet dönemi siyasi çevrelerinin teorisyenliğini üstlenmiş ve 1924 yılında ölmesine karşın, ileri sürdüğü görüşleri ile Cumhuriyetin özellikle 1946'ya kadarki devresinde, görüşleri ile tek parti dönemi politikalarında etkili olmuştur." Teorilerini ortaya koyarken ideolog kimliğini, sosyolog kimliğine öncelikle olmuş olması bazı eleştirilere neden olmuştur. Karpat'a göre (2002, s.332), "Gökalp, teorilerine yoğunlaşırken, yaşadığı toplumdaki bazı gelişmeleri de yakalayamamıştır. Eserlerinin gerçek anlamda sosyolojik bir okulun kurulmasına dayanak olamaması da bu yüzdendir. Fikirleri bir geçiş dönemi olan 1908-1915 yılları için yöneticilere ve aydınlara ışık tutmuştur."

Önceleri Osmanlı'nın kurtuluşu için farklı ideolojiler benimseyen Gökalp, değişen koşulları göz önüne alarak sabitesini Türkcülük ideolojisi olarak belirlemiştir. Muasır medeniyetler seviyesinde bir ülke hayali kuran Gökalp, Halil İnalçık'ın (1996, s.4) da belirttiği gibi "ateşli bir milliyetçiydi ve onun öğretilerinin Türkiye'nin modernleşmesi yolunda fikri bir kaynak sağladığına şüphe yoktur."

Gökalp (1917, s.57), vatanperver her düşünürün yaptığı gibi devlet meselelerine bigâne kalmamış, bir gelecek inşası için kolları sıvamıştır. “Sosyoloğu olmayan bir kavim yürüyeceği doğru yolu tayin edemez” sözüyle sosyolojiye bir misyon yüklemiştir. Kendisi de bizzat bu anlayışla hareket ederek kendi ülküsünü inşa edip devlete yön tayin ederken, sosyal teorisini kurmasında büyük etkisi olan Durkheim gibi, sosyolojiyi bir araç olarak kullanmıştır. Türk düşünce tarihinde benzer örnekler rastlamak mümkündür. Peyami Safa (1996, s.23), Gökalp’le ilgili şu tespitte bulunur: “Sezişinin ve sistemli tefekkürünün bütün tarihimizi kucaklayan bir hamlesi Türk milliyetçiliğine ait en büyük prensipleri yakalayıp ortaya koymuş, sonra bu keşiflerine sosyolojiden de fetva almıştır.” Gökalp’in asıl amacı; sosyoloji yapmak değil, Türkiye’ye bir yol haritası çizmektir. O, “geleceğin Türk devleti ve toplumu için yeni bir kimlik, yeni bir ideoloji, daha açık ifadesiyle ‘yeni bir millet’ yaratmak” (Bulut, 2015, s. 100) gayesindedir. “Gökalp, geliştirdiği Türkçülük ideolojisi çerçevesinde zamanının geçerli yönetim biçimi olan teritoryal ulus devlet modelini temel alarak Anadolu halklarını birleştirmeyi hedeflemiştir” (Tokluoğlu, 2012, s.104). Bu düşünceyle yola çıkan bir düşünürün sosyolojiyi bir kılavuz, bir pusula gibi kullanması doğal karşılanmalıdır.

Ziya Gökalp, pergelin bir ayağını Türkçülük düşüncesi üzerine koymuş, diğerini ise Batı yönüne çevirmiştir. Ancak hangi mevzu üzerine düşünürse düşünsün, ideolog olarak bakmaktan vazgeçmemiştir. “Her ne kadar sosyolojiyi ideolojiden ayırmak için İctimaiyat ve Fikriyat adlı bir makale yazsa da yazılarında bilim ile ideoloji iç içe geçmiştir” (Özyurt, 2015a, s.99). Bu tavrını, onun medeniyet anlayışında açıkça görebiliriz.

“Gökalp bir sosyolog olarak Türk toplumunun medeniyetlerle olan ilişkilerine baktığında, bu toplumun üç farklı medeniyet dünyasıyla sıkı bağlarının ve ilişkilerinin olduğunu görür. Tek medeniyetli bir toplum öngördüğünde Gökalp, Türklerin Avrupa medeniyeti içinde yer aldığını belirtir. Fakat bu durumda bile, İslam ve Türk medeniyetlerinin miraslarını reddetme veya Türk ve İslam coğrafyasıyla ilişkileri koparma gibi bir politikayı hiçbir yerde önermez. Ve bunlar arasında bir tercihte bulunmanın yanlışlığını vurgular. Gökalp’in yazılarındaki bu çelişki, ancak onun ideolog kimliğinin bilim adamı kimliğinin önüne geçmesiyle izah edilebilir” (Özyurt, 2015b, s.259-260).

Özyurt’un da ifade ettiği gibi, Gökalp’in ideolog kimliği, sosyolog kimliğinden daha baskındır. Gökalp’in sosyolojisini anlamak için öncelikle sosyolojinin bir bilim olarak doğuşundan ve kimlik krizinden bahsetmek gerekir. Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı, Sanayi İnkılabı, Fransız İhtilali gibi gelişmelerle değişen Avrupa, kendisi dönüşürken bütün dünyayı da dönüştürmeye başlamıştır. Değişim dönüşüm süreçleri tarih boyunca sancılı olmuştur. Toplumlar bu süreçleri daha az hasarla atlattıkça ve sorunlara çözümler üretmek üzere yeni bilim dalları icat etmişlerdir. Sosyoloji bu bilimlerin başında gelir. Modern dünyanın sorunlarına çözüm üretmek üzere ortaya çıkan sosyolojinin kurucuları, sosyolojiye nesnel bir bakış açısıyla yaklaşmamış, bilakis teoriler ortaya koymak ve ideolojilerini desteklemek üzere bir araç olarak bakmışlardır. Örneğin sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen August Comte, pozitivism ideolojisini ortaya atmış, bir toplum tasavvurunda bulunmuştur. Bu yaklaşımı onun bir sosyologdan ziyade ideolog gibi tutum takındığının en bariz göstergesidir. Yine sosyolojinin kurucularından kabul edilen Durkheim da pozitivisttir. Marx’a baktığımızda onun da sosyalist olduğunu görürüz. Spencer, evrimci ve liberalist bakış açısı geliştirmiştir. Pozitivism, sosyalizm ve liberalizm olmak üzere üç ideolojik çerçeve içinde gelişen sosyolojinin hangi yönde ilerleyeceği sorunsalı, sosyolojinin kriz içinde olduğunu gözler önüne serer. Olanı olduğu gibi görmesi gereken sosyoloji, sorunları ortaya çıkaran, resmeden bir bilim olmak yerine, olması gerekene sürüklenmiş ve ideolojik bir kimliğe bürünmüştür.

Ziya Gökalp, 1914’de Durkheim’in sosyoloji görüşlerini esas alan ilk sosyoloji kürsüsünü kurmuştur. Durkheim’in Fransa’yı kurtarmak adına sosyolojiyi işe koşması gibi, Gökalp de Türkiye Cumhuriyeti devletindeki yapısal değişim ve dönüşümler için sosyolojiyi kullanmayı tercih etmiştir. O süreçte değişen yapıyla birlikte (imparatorluktan ulus devlete geçiş) Gökalp’in teorisi farklılaşmıştır. Sosyolojinin ideolojik araç olarak kullanılması demek, sosyologların

toplum mühendisliğine soyunması demektir. Gökalp, bu sosyolojik zeminden hareketle ömrünün sonuna kadar birçok alanda, birçok tavır geliştirerek teoriler ortaya koymuştur.

Sosyolojinin 19. yüzyılda Batı’da bir bilim olarak ortaya çıkması, kuşkusuz toplumun içerisinde bulunduğu sorun ve açmazlara dair çözümler üretebilmek, ayrıca büyük sarsıntı ve kriz oluşturan toplumsal olayları da yönlendirebilmek kaygısından bağımsız değildir (Tuna, 1991, s.29). Anthony Giddens’a göre; “sanayi toplumu ya da endüstriyel kapitalizm 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyılda Batı Avrupa’da ortaya çıkan toplum tipini karakterize eder (Giddens, 1997, s.29). Ortaya çıkan sanayi toplumu ya da üretim ilişkilerinin değişmesi sonucu oluşan endüstriyel kapitalizmle birlikte geleneksel toplumlarda görülmeyen sosyal, siyasi, ekonomik problemler yaşanmaya başlanmıştır.

Sosyolojinin 19. yüzyılda Batı’da kurulması aynı zamanda sosyolojinin temel eğilimlerini belirlemiştir. Batı, yeni kurduğu dünya egemenliğini korumak ve sürdürmek için sahip olduğu gücü bilinçli bir biçimde kullanma gereksinimi hissetmiştir. Batı’nın gücünü bilinçli olarak kullanmasını sağlayacak araç ise “sosyoloji”dir (Sezer, 1993, s.13).

Sosyoloji ilk başta çözüm odaklı anlayıştan hareketle kendini kabul ettirmeye çalışmıştır. Sosyolojiden ve sosyologdan beklenen şey, Batı’da ortaya çıkan kriz ve bunalımları ortadan kaldıracak bir takım sunmasıdır. Bir reçete gibi görülen sosyoloji, çözüm odaklı çalışan bir bilim olarak kabul edilirken, daha sonra sorun odaklı bir yola girmiştir. Sosyolojinin temel meselesi; toplumsal sorunları ortaya koymak ve süreçleri resmetmek şeklinde değişmiştir.

Sosyolojinin emekleme dönemindeki bir sosyoloğa yani Gökalp’e baktığımızda onun da yeni bilimin, ivedi çözüm bekleyen sorunlara çare bulabileceği görüşünde olduğunu görürüz. Gökalp, bu nedenle Durkhem’in sosyolojisini o günün koşullarında ülkemize uyarlamaya çalışarak (Bulut, 2021, s.47) ideolojik bir tutum sergilemekten geri durmamıştır.

Gökalp, nasıl ki sosyolojiyi araçsallaştırıp bir mefkure oluşturmak üzere ona misyon yükledi ise, aynı şeyi felsefe için de yapmıştır. O, materyalist ve Marksist felsefenin maneviyatı hiçe sayan bakış açılarına karşı çıksa da pozitivizmi benimser. Gökalp, S. Hayri Bolay’a göre ideolojik bir tutum sergiler:

“Burada Gökalp’in gayesi ideolojiktir. Bu gaye, mesela Alfred Fouillee ve Bergson’dan aldığı malzemelerle bir mefkûre yaratmaktır. Mefkûreyi değerlerin kaynağı olarak sosyolojik açıdan izah etmek ve milleti mefkûre ile vecde getirmektir. İşte bu noktada Gökalp’in felsefeye ideolojik bakışı devreye girmektedir. Çünkü bir hedefi de mefkûreyi felsefi yoldan temellendirmektir. Yoksa sırf felsefe olsun diye düşünmek, böyle söylese bile onun işine yarar bir şey değildir. Gökalp’in felsefeye ideolojik bakışı nedir? Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Gökalp’in hedefi, felsefeye felsefe dışı (Batılı ölçülere pek uymasa da) bir mana verip onu ideolojisi istikametinde kullanmaktır. Bunun için felsefi ilkelere uymayan ümitler, vecd ve teselliden bahsetmektedir. Bundan da maksadı, felsefenin milli olduğunu, olması gerektiğini söyler. O, felsefenin objektif ve sübjektif safhaları olduğunu söylerken amacı, milli bir felsefeyi temellendirmektir (Bolay, 1996, s.76).

Gökalp, sosyoloji ve felsefeyi araç olarak kullandığı gibi edebiyatı da aynı bakış açısıyla değerlendirir. “Yazdığı masal, destan, şiir örnekleriyle halk bilimi alanında adından söz ettirmeyi hak eden Gökalp, tüm eserlerini ideolojisini halka yaymak amacıyla kaleme almıştır. O, yeni Türk neslini milliyetçilik ideolojisiyle yönlendirmek, eğitmek amacını taşır” (Bars, 1017, s.187).

Gökalp’in şiirinin edebi, poetik, estetik, sanatsal kaygıdan uzak olduğunu söyleyebiliriz. Gökalp, şiirini ideolojisini yaymak maksadıyla araç olarak kullanmıştır. Onun şiiri ideolojik bir şiirdir. Önceleri Turancılık anlayışına sahip olan Gökalp, Turan isimli şiirinde bu yaklaşımını açıkça ifade eder: “Vatan ne Türkiye’dir Türklere ne Türkistan;/Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan” (1976a, s.5). Ancak daha sonra Turancılık fikrinden vazgeçip Türkçülük

ideolojisini ortaya atar. Onun ideolojisindeki bu farklılaşma şiirine de yansır. Vatan şiiri (Gökâlþ, 1976b, s.11) bu değişimi net bir şekilde gözler önüne serer.

Bir ülke ki cami'inde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar ma'nasını namazdaki duânın...
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Hudâ'nın..
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!

Bir ülke ki toprağında başka ilin gözü yok,
Her ferdinde mefkûre bir, lisan, âdet, din birdir.
Meb'usânı temiz, orda «Boşo» ların sözü yok,
Hududunda evlâdları seve seve can verir,
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!

Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermaye,
San'atına yol gösteren ilimle fen Türk'ündür.
Hırfetleri birbirini dâim eder himaye;
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tren Türk'ündür;
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!

Turancılık anlayışının Türkçülük anlayışına evrilmesi, Gökâlþ'in şiirindeki söylemi de değiştirmiştir. Daha geniş bir coğrafyayı içine alan vatan tanımı daralmış ve mefkûresi, dili, dini aynı olan insanlardan müteşekkil bir vatan tanımlaması yapılmıştır. 1919 yılında kaleme aldığı Çoban ile Bülbül şiirinde vatan, iyiden iyiye değişmiştir:

“Çoban dedi: Edirne'den ta Van'a,
Erzurum'la kadar benim mülklerim!
Bülbül dedi: İzmir, Maraş, Adana,
İskenderun, Kerkük en saf Türklerim!” (Tansel, Ziya Gökâlþ Külliyyatı 1, 1952, s.303).

“Görüldüğü üzere; bu son şiirde -vatan, Turan gibi ideal fakat hayalî bir ülke değildir. İkinci şiir olan 'Vatan'daki gibi, nazarî ve iktisadi bir tarif de değildir. Burada artık, vatanın kendisi; Anadolu'dur, İstanbul'dur, Edirne, İzmir, Maraş, İskenderun, Adana, Kerkük gibi gerçek vatan şehirleridir...” (Karaca, 2014, s.120).

Gökâlþ, şiirlerinde yalnızca vatan mevzusunu işlemez. O, medeniyetten kadına pek çok meseleyi şiirlerinde konu edinir.

Kadın çalışmazsa fikri yükselmez,
Tabii o zaman sîze denk gelmez;

Diyorsunuz onun eksiktir aklı,
Artırmak istiyor, değil mi haklı?

Kadın yükselmezse alçalır vatan,
Samimî olamaz onsuz bir irfan;

Hâsılı, bir heves değil, ihtiyaç;
İstiyor bu anda böyle bir ilâç:

Kocalı, kocasız birçok kadınlar,
Açtırlar; dersiniz: “İşsiz kalsınlar!”

Derim ki : “O halde kasmız, mutlak,
Bunları umuma odalık yapmak!”
(Gökalp, 1976b, s.31)

Gökalp, Meslek Kadını adını verdiği yukarıdaki şiirde, yeni rejimde kadına olan bakışın değişmesi gerektiğini ve kadının nereye, ne şekilde konumlandırılması gerektiğini izah etmeye çalışır. “Anlaşıyor ki Gökalp, şiiri bir vasıta olarak görmektedir. Çocuk terbiyesinde birtakım derslerin oyun tarzında verilmesi örneği onun şiiri de eğitmek, terbiye etmek amacıyla bir çeşit oyun gibi telakki ettiği anlamına gelir” (Şahin, 1996, s.101).

Şiire ideolojik yaklaşan Gökalp’in musikiye bakışı da aynı şekildedir. Gökalp; musikiyi “Şark musikîsi, Garp musikîsi, Halk musikîsi” olmak üzere üçe ayırır ve Cumhuriyet rejiminin hangi müziği seçmesi gerektiği hakkında görüş beyan eder. Ona göre “Şark musikîsi hem hasta hem de gayri millidir” (Gökalp, 1968, s.130). O, bu tespitinin ardından hemen reçeteyi sunar: “Halk musikîsi harsımızın, garp musikîsi de yeni medeniyetimizin musikîleri olduğu için, her ikisi de bize yabancı değildir. O halde, millî musikîmiz memleketimizdeki halk musikîsiyle garp musikîsinin imtizacından doğacaktır. Halk musikîmiz, bize birçok melodiler vermiştir. Bunları toplar ve garp musikîsi usûlüne armonize edersek, hem millî, hem de Avrupai bir musikîye malik oluruz” (Gökalp, 1968, s.131). Gökalp, milli musiki oluşturmak için halk musikîsi ile Batı musikîsinin sentezi bir teori önerir (Kaya, 2012, s.281). Bir müzisyen, müzik adamı ya da bir müzik teorisyeni olmadığı halde müzik hakkında görüşler öne sürmesi ve teoriler üretmesi, Gökalp’in en çok eleştirildiği mevzular arasındadır (Yıldırım, 2015, s.114).

Ziya Gökalp, ülkenin ekonomik anlamda kalkınması için de teori üretmiştir. Ona göre “Türkleri bir camia haline getirecek ve Türk harsının teşekkülünü temin edecek amillerden biri de milli iktisattır” (Gökalp, 1981, s.76). İktisat anlayışını Alman Milli İktisat Okulu ve Fransız solidarizmi üzerine inşa eden Gökalp, ülkemiz için de milli iktisat akımını reçete olarak sunmuştur (Sağlam, 1996, s.83-91). “Gökalp’in siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlardaki tüm çabası, ulus devletin teorik zeminini hazırlamaya yöneliktir” (Kaçmazoğlu, 1996, s.165).

Gökalp, ideolojisini şekillendirmekle kalmamış, ideolojisi kapsamında teoriler üretmiş önemli bir teorisyendir. Osmanlı sonrası kurulan yeni devletle birlikte ortaya çıkan kimlik sorununa çözüm olarak kültür ve medeniyet teorisi bunların başında gelir. Ona göre “hars millî olduğu halde, medeniyet beynelmileldir. Hars, yalnız bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, muakalevî, bedîî, lisanî, iktisadî ve fennî hayatlarının ahenktar bir mecmuasıdır. Medeniyetse, aynı mamure'ye dâhil birçok milletlerin içtimaî hayatlarının müşterek bir mecmuasıdır” (Gökalp, 1968, s.27). Gökalp’in bu teorisine, Türk toplumu kendi kültürünü koruyarak yönünü Batı medeniyetine doğru çevirmelidir (Gökalp, 1995, s.9-10). Gökalp, kendi kültürümüzle Batı medeniyetini harmanlamayı teklif eder. Ayrıca Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak sentezi de başlı başına bir teoridir. Ona göre, “içtimaî ilmihalimizin birinci düsturu şu cümle olmalıdır: Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garp medeniyetindenim” (Gökalp, 1968, s.61).

Gökalp; Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak teorisini aynı isimli eserinde ortaya koymaya çalışır. Bu sentez, yeni Türk devleti için hayatı bir mevzudur. Ona göre manevi ihtiyaçlar, Türk ve İslam kültüründen; “aletler ve fenler” ise Batı medeniyetinden karşılanmalıdır (Gökalp, 1976c, s.12). “Gökalp, Türk kültürünün Batı medeniyeti ile uzlaşmasına yönelik bir teorik altyapının hazırlığına girişmiştir” (Karakaş, 2015, s.142).

Gökalp, eğitim modelinin değişmesi gerektiğini de savunur. Ona göre ümmetçi eğitim anlayışından vazgeçilerek Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak sentezinin getireceği eğitim sistemine geçilmelidir (Kaçmazoğlu, 2013, s.100). Yeni nesiller artık “Türk terbiyesi, İslam terbiyesi, Asır terbiyesi” (Gökalp, 1981, s.13) dediği bir üçlü modelle yetiştirilmelidir.

Sonuç

Ziya Gökalp, Osmanlı'nın yıkılışını ve Cumhuriyet'in kuruluşunu görmüş, bu zor zamanlarda sosyoloji, felsefe, eğitim, ekonomi, edebiyat gibi pek çok alanda yazılar kaleme almış olan velut düşünürlerimizden biridir. Gökalp, Türkiye'deki ilk sosyoloji kürsüsünün kurucusu olan sosyolog olmanın yanı sıra, Osmanlı'da münevver olma misyonu yüklenmiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma sürecinde ise ülkeye yön tayin eden bir ideolog ve teorisyen olmayı tercih etmiştir. O, toplumun genel gidişatına yön veren düşüncelere sahip ve topluma gelecek için vizyon sunan bir ideologtur. Türkçülük fikrini toplumun tüm kesimlerine yayma ve bunu yaparken modern toplum olma ekseninde ulusal kimlik inşa etme çabası, onun ideolog kimliğinin bariz bir şekilde parladığının ispatıdır. Onun için devlet ve millet kavramları dönemin koşulları göz önünde bulundurularak yeni anlamlar kazanmıştır. Gökalp'in geliştirdiği program, Türk toplumunun değişim sürecini belirleyen teorik çerçeve ile bu teorilerin uygulamaya dönüşmesini sağlayan ideolojik formülasyonlar iç içedir.

Bir diğer iç içelik de onun sosyolojik temelde elde ettiği bilgileri ve bundan çıkardığı analizleri ideolojik haritalandırma yaparak ulusal program haline dönüştürmesidir. Gökalp, kendi kültür ve benliğini koruyarak modernleşebileceğini savunmuş, bu doğrultuda kültür ve medeniyet dikotomisinin yanı sıra Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak teorisini ortaya koymuştur. Türkçülük mefkûresi ile bir ideal ortaya koyan Gökalp, yeni Türk devleti ve toplumuna hedefler göstermiştir.

Gökalp'in felsefesinden edebi metinlerine, sosyolojisinden kültür anlayışına kadar tüm çabası, ideoloji barındırır. O, ulus kimliği oluşturmak hedefiyle iktisattan dile, müzikten ahlaka hemen her alanda teoriler oluşturmuştur. Bu tavır, sadece bilimsel bir çaba değil sosyal gerçekliğe müdahale eden bir iradenin göstergesidir. Gökalp, soyut düşüncelerin somut adımlara dönüşmesi için adımlar atmıştır. Türkiye'nin modernleşme serüveninde iç içe geçen teorisyen ve ideolog kimliği birçok adımların atılmasını sağlamıştır.

“Hangi Gökalp?” sorusuna yanıt verecek olursak Gökalp; sosyolog, aydın, edebiyatçı, politikacı vb. pek çok kimlik taşıyor olsa da onun teorisyen ve ideolog kimliklerinin baskın olduğunu söyleyebiliriz. Ondaki bu teorisyen ve ideolog kimliği mündemiçtir. Bunlar adeta birbirine kaynaşmış durumdadır. Gökalp, ideolog bir teorisyendir diyebiliriz. İdeolojik yönüne bakarsanız toplumsal teorisini görürsünüz, teorisine baktığımızda onun ideolojik tavrını görürsünüz. Gökalp, hem toplumu anlamaya çalışan bir düşünür hem de bu anladığı toplumu yeniden inşa etmeyi hedefleyen bir sosyal mühendis olarak, Türkiye'nin modernleşme sürecinde kalıcı bir iz bırakmış etkili bir isimdir.

Kaynakça

Akpolat, Y. (2008). “Başka Bir Modernleşme Ya Da Türkiye’de Modernleşmenin Sosyolojisi Üzerine Bir Tartışma”*Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: 5 - Sayı: 18

- Anık, M. (2011). “Sosyal Sermaye Kavramı Işığında Ziya Gökalp’in Düşünceleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 89-103.
- Bars, M. E. (2017). “İdeolojik Halk Bilimi Kuramı’na Göre Ziya Gökalp’in Masalları”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 183-200.
- Bolay, S.H. (1996). “Ziya Gökalp’in Felsefe Anlayışı”, *Türk Yurdu*, S. 103, s. 74-79.
- Bulut, Y. (2015). Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür: Ziya Gökalp ve Hars-Medeniyet Kuramı. Sosyoloji Konferansları(52), 79-110.
- Bulut, Y. (2021). Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Giddens, A. (1997). Pozitivizm ve Eleştiricileri. T. B. Nispet içinde, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gökalp, Z. (1917). “Cemiyette Büyük Adamların Tesiri”, *İçtimaiyat Mecmuası*, S. 2, s.48-70.
- Gökalp, Z. (1968). Türkçülüğün Esasları, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gökalp, Z. (1972). Milli Terbiye ve Maarif Meselesi, Ankara: Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını.
- Gökalp, Z. (1976a). Kızıl Elma, Haz. H. Tanyu, Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976b). Yeni Hayat, Haz. M. Cunbur, Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976c). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, Haz. İ. Kutluk, Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.
- Gökalp, Z. (1981). Makaleler VIII, Haz. Hazırlayan: F. R. Tuncor, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1995). Türk Medeniyeti Tarihi, (Sad. Yalçın Toker), İstanbul: Toker Yayınları,
- İnalçık, H. (1996). “Ziya Gökalp”, *Türk Yurdu*, S. 103, s. 3-4.
- Kaçmazoğlu, H.B. (1996). “Meşrutiyet’ten Günümüze Ziya Gökalp”, *Türk Yurdu*, S. 103, s. 157-166.
- Kaçmazoğlu, H.B. (2013). Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyetten Cumhuriyete, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Karaca, N. (2014). “Ziya Gökalp’in Şiir Dünyası ve Şiirlerinin Bir Dökümü”, *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 5(1), 117-133.
- Karakaş, M. (2015). Ziya Gökalp’e Yeniden Bakmak: Literatür ve Yeniden Değerlendirme, İçinde: Ziya Gökalp Kitabı, Ankara: Hece Yayınları, 103-161.
- Karakaş, M. (2017). Ziya Gökalp: Düşüncesi ve İzdüşümleri, İçinde: Cumhuriyet Dönemi Türk Düşüncesi - İsimler, Yönelimler, Bakışlar, Ankara: Bibliyotek Yayınları, 143-187.
- Karpat, K. H. (2002). “Ziya Gökalp’te Korporatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 328-333.
- Kaya, Y. (2012). Erken Cumhuriyet Döneminde Kökten Modernleşmenin Bir Göstergesi Olarak Musiki İnkılabı, *History Studies*, 4(1), 279 - 298.
- Mardin, Ş. (2020). Türk Modernleşmesi, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Özyurt, C. (2015a). Ziya Gökalp: İmparatorluktan Milli-Devlete Sosyoloji, İçinde: Ziya Gökalp Kitabı, Ankara: Hece Yayınları, 59-102.
- Özyurt, C. (2015b). Milletleşme Sürecinde Ziya Gökalp'in Medeniyet Arayışı, İçinde: Ziya Gökalp Kitabı, Ankara: Hece Yayınları, 235-260.
- Parla, T. (1993). Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Safa, P. (1996). "Ziya Gökalp ve Durkheim", *Türk Yurdu*, S. 103, s. 22-23.
- Sağlam, S. (1996). "Ziya Gökalp'in İktisadî Düşünceleri", *Türk Yurdu*, S. 103, s. 83-91.
- Sezer, B. (1993). Sosyolojide Yöntem Tartışmaları, İstanbul: Sümer Kitapevi Yayınları.
- Şahin, İ. (1996), "Ziya Gökalp'in Şiirinde Sosyal Muhteva", *Türk Yurdu*, S. 103, s. 99-109.
- Tansel, F.A. (1952). Ziya Gökalp Külliyyatı 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tokluoğlu, C. (2012). "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 84, 104-142.
- Tuna, K. (1991). Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisi ile İlişkisi ve Sonuçları, İ. Coşkun içinde, 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji (s. 29-38). Ankara: Bağlam Yayınları.
- Ülgener, S. (2006). Zihniyet, Aydınlar ve İzmler, İstanbul: Derin Yayınları.
- Yıldırım, T. (2015). Müzik Sosyolojisi Perspektifi İle Ziya Gökalp'in Hars ve Medeniyet Ayrımı Üzerinden Geliştirdiği Milli Musiki Fikirlerine Kısa Bir Bakış, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 98-115.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 80

2. yazar katkı oranı : % 20